

روایات بسیاری که به حدّ «تواتر معنوی» رسیده اند با عبارات مختلف از طریق شیعه و سنی درباره شأن نزول سوره دهر رسیده است که نقل تمام آنها در یک مقاله نمی گنجد، لذا خلاصه و «قدر مشترک» آن روایات را که در «تفسیر نمونه» و کتاب «الغدیر» آمده است، در اینجا نقل می کنیم.

«ابن عباس» می گوید: حسن و حسین(ع) بیمار شدند. پیامبر(ص) با جمعی از یاران به عیادتشان آمدند. حضرت به علی(ع) گفتند: ای ابوالحسن! خوب بود برای شفای فرزندان خود نذری می کردی. علی(ع) و فاطمه(س) و فضّه که خادمه آنها بود نذر کردند که اگر آنها شفا یابند، سه روز روزه بگیرند (طبق بعضی از روایات حسن و حسین(ع) نیز گفتند ما هم نذر می کنیم که روزه بگیریم).

چیزی نگذشت که هر دو شفا یافتند، در حالی که از نظر مواد غذایی دست خالی بودند. امام علی(ع) سه من جو قرض کرد، فاطمه(س) یک سوم آن را آرد کرد و نان پخت. هنگام افطار سائلی بر در خانه آمد، گفت: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ بَيْتِ مُحَمَّدٍ؛ سلام بر شما ای خاندان محمد!» مستمندی از مستمندان مسلمین هستم، غذایی به من بدهید، خداوند به شما از غذاهای بهشتی مرحمت کند. آنها همگی مسکین را بر خود مقدم داشتند و سهم خود را به او دادند و آن شب جز آب ننوشیدند.

روز دوم را هم چنان روزه گرفتند و نزدیک افطار، وقتی که غذا را آماده کرده بودند (همان نان جوین) یتیمی بر در خانه آمد. اینان همگی آن روز نیز ایثار کردند و غذای خود را به او دادند (و بار دیگر با آب افطار کردند و روز بعد را نیز روزه گرفتند).

در سومین روز اسیری به هنگام غروب آفتاب بر در خانه آمد و اینان باز سهم غذای خود را به او دادند. هنگامی که صبح شد، علی(ع) دست حسن و حسین(ع) را گرفته بود و خدمت پیامبر(ص) آمدند. زمانی که پیامبر(ص) آنها را مشاهده کرد، دید از شدت گرسنگی می لرزند! فرمود: این حالی را که در شما می بینم برای من بسیار گران است، سپس برخاست و با آنها حرکت کرد. هنگامی که وارد خانه فاطمه(س) شد، دید دخترش در محراب عبادت ایستاده، در حالی که از شدت گرسنگی شکم او به پشت چسبیده و چشمهایش به گودی نشسته است. پیامبر(ص) ناراحت شد، در همین هنگام جبرئیل نازل گشت و گفت: ای محمد! این سوره را بگیر. خداوند با چنین خاندانی به تو تهنیت می گوید، سپس سوره «هل آتی» را بر او خواند (بعضی گفته اند که از جمله «إِنَّ الْأَبْرَارَ» تا آیه «كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا» که مجموعاً هجده آیه است، در این موقع نازل گشت [18]).

شأن نزول فوق برگرفته از روایاتی است که علاوه بر شیعه، در میان اهل سنت نیز مشهور؛ بلکه متواتر است؛ زیرا اگرچه بعضی از علمای اهل سنت این حدیث را نقل نکرده اند و یا سوره «هل آتی» را از سوره های مکی شمرده اند؛ ولی بسیاری از آنها این قضیه را در کتابهای خود نقل کرده اند.

مرحوم فیروزآبادی شأن نزول فوق را از چند نفر از علمای اهل سنت نقل کرده است [19]. همچنین علامه امینی(ره) از 34 نفر [20] و مرعشی شوشتری از 36 نفر از علمای معروف اهل سنت نقل کرده اند [21].

ملا فتح الله کاشانی» در تفسیر آیه مربوط به «ابرار» می نویسد: «باید دانست که به اتفاق جمیع اهل سنت این آیه و آنچه بعد از این است، در شأن امیر المؤمنین و فاطمه زهرا و امام حسن و امام حسین(ع) و فضّه که خادمه ایشان بود، نازل شده. «و نعم ما قال الشاعر فیه:

أَنَا عَبْدٌ لِقَتِي، أَنْزَلَ فِيهِ هَلْ آتِي

إِلَى مَتَى أَكْتُمُهُ أَكْتُمُهُ إِلَى مَتَى؟ [22]

من غلام آن جوانمردی هستم که سوره «هَلْ آتَى» در شأن او نازل شده است. تا کی این فضیلت را پنهان کنم و پنهان کردنم تا کی ادامه یابد؟»

نزول این سوره در شأن حضرت علی و خانواده اش(ع)، به قدری معروف و مشهور بوده که در اشعار نیز آمده است و حتی «محمد بن ادریس شافعی» یکی از ائمه چهارگانه اهل سنت، در شعر معروفش می گوید:

إِلَامُ أَلَامٍ وَ حَتَّى مَتَى

أَعَاتَبُ فِي حَبِّ هَذَا الْفَتَى

وَهَلْ زُوِّجَتْ فَاطِمٌ غَيْرَهُ

وَ فِي غَيْرِهِ هَلْ آتَى «هَلْ آتَى»؟! [23]!

«در محبت این جوانمرد، تا کی مورد سرزنش باشم و تا چه زمانی مرا مورد عتاب قرار می دهید؟ مگر فاطمه به غیر او تزویج شد؟ و مگر سوره «هَلْ آتَى» در باره غیر او نازل شده است؟»

طبق نقل علامه امینی(ره) یکی از علمای اهل سنت به نام «حافظ ابومحمد عاصمی» دو جلد کتاب مستقل مفید به عنوان «زین الفتی فی تفسیر سورة هل آتَى» تألیف کرده و نزول این سوره را از فضایل حضرت علی(ع) برشمرده است [24].

5- احتجاج حضرت علی(ع) به آیات سوره «هل آتَى»

علاوه بر روایات و گفتار مفسران قرآن اعم از شیعه و سنی از صدر اسلام تا کنون که نزول این سوره در شأن امام علی(ع) و خانواده اش را اثبات می کنند، خود حضرت علی(ع) نیز در مواردی برای اثبات حقانیت خود به آیات این سوره احتجاج فرموده است. با توجه به عصمت آن حضرت، شأن نزول مذکور، به صورت قطع و یقین اثبات می گردد. در اینجا فقط به دو مورد از احتجاجات آن جناب اشاره می کنیم:

الف) در حدیث مفصّلی از امام صادق(ع) چنین روایت شده است که: پس از غصب خلافت به وسیله ابوبکر، حضرت علی(ع) با او احتجاج نمود و برای اثبات حقانیت خود، چهل و سه مورد از فضایل خود را به ابوبکر بیان فرمود و او تصدیق کرد. در میان جملات آن، این فراز از فرمایشات امام علی(ع) به چشم می خورد که فرمود: فَأَنْشِدُكَ بِاللَّهِ أَنَا صَاحِبُ الْآيَةِ "يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطَبًا" (الانسان / 7) أَمْ أَنْتَ؟ قَالَ: بَلْ أَنْتَ؛ تو را به خدا سوگند می دهم که آیا صاحب آیه «یوفون بالنذر...» منم یا تو؟ ابوبکر گفت: بلکه تویی [25].»

ب) جابر جعفی از امام باقر(ع) در یک روایت طولانی نقل کرده است: پس از مرگ «عمر بن خطاب» و جریان شورای شش نفری، وقتی که حضرت علی(ع) دید مردم می خواهند با «عثمان» بیعت کنند، برای اتمام حجّت برخاست و خطبه ای خواند که فرمود: «اسْمَعُوا مِنِّي كَلَامِي فَإِنْ نَكُ مَا أَقُولُ حَقًّا فَاقْبَلُوا وَ إِنْ نَكُ نَاطِلًا فَانْكِرُوا؛ سخن مرا بشنوید! اگر گفته های من حق باشد، بپذیرید و اگر باطل باشد، انکار کنید. « سپس موارد بسیاری از فضایل خود و خانواده اش را بیان نمود و در ضمن آنها فرمود: نَشَدْتُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِيكُمْ أَحَدٌ نَزَلَ فِيهِ وَ فِي وُلْدِهِ "إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا" (إلى آخر السورة (غیری؟ قالوا: لا؛ [26] شما را به خدا سوگند می دهم که آیا در میان شما غیر از من کسی هست که در باره او و فرزندانش این آیه نازل شده باشد» إِنَّ الْأَبْرَارَ ...تا آخر سوره؟ گفتند: نه.»

خدای سبحان در این سوره پس از تقسیم انسانها به دو گروه «شکور» و «کفور» و اشاره کوتاهی به مجازات سخت کافران، در باره افراد «شکور» و «ابرار» می فرماید:

«إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا * عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا * يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا * وَ يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا * إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكُورًا * إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا * فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُورًا:» [27] به یقین ابرار (نیکان) از جامی می نوشند که با عطر خوشی آمیخته است، از چشمه ای که بندگان خاص خدا از آن می نوشند، و از هر جا بخواهند آن را جاری می سازند! آنها به نذر خود وفا می کنند و از روزی که عذابش گسترده است، می ترسند و غذای (خود) را با اینکه به آن علاقه (و نیاز) دارند، به «مسکین» و «یتیم» و «اسیر» می دهند. (و می گویند:) ما شما را برای خدا اطعام می کنیم و هیچ پاداش و تشکری از شما نمی خواهیم! ما از پروردگاران خائفیم در آن روزی که عبوس و سخت است! (به خاطر این عقیده و عمل) خداوند آنان را از شر آن روز ننگه می دارد و آنها را می پذیرد، در حالی که غرق در شادی و سرورند.»

«ابرار» جمع «بَرّ» (بر وزن رَبّ) در اصل به معنی وسعت و گستردگی است و به همین جهت صحراهای وسیع را «بَرّ» می گویند و از آنجا که اعمال افراد نیکوکار نتایج گسترده ای دارد، این واژه بر آنها اطلاق می شود. و «بَرّ» (به کسر باء) به معنی نیکوکاری است [28]. اگرچه «ابرار» عام بوده و بر تمام نیکوکاران قابل اطلاق است؛ ولی مصادیق اکمل آن همان کسانی هستند که در شأن نزول این سوره ذکر شده اند و مقصود اصلی، آنان هستند.

پی نوشت ها

[18] الغدير، علامه امینی، مکتبه امیر المؤمنین العامه، (فرع تهران)، چاپ چهارم، 1396ق، ج3، ص111؛ تفسیر نمونه، ناصر مکارم و جمعی از نویسندگان، ج25، ص344 و 345.

[19] فضائل الخمسة من الصحاح الستة، سید مرتضی فیروزآبادی، انتشارات اسلامیة، تهران، چاپ دوم، 1392ق، ج1، ص254. 259.

[20] الغدير، علامه امینی، ج3، ص107. 111.

[21] شرح احقاق الحق، حسین مرعشی شوشتری، با تحقیق شهاب الدین مرعشی نجفی، منشورات کتابخانه مرعشی نجفی، قم، بی تا، ج3، ص157. 171.

[22] تفسیر منهج الصادقین، ملا فتح الله کاشانی، ج10، ص97.

[23] همان، ص98؛ تفسیر نمونه، ناصر مکارم و جمعی از نویسندگان، ج25، ص332.

[24] الغدير، علامه امینی، ج3، ص107.

[25] خصال، شیخ صدوق، انتشارات جامعه مدرسین، قم، 1403ق، ج2، ص548. 553، فراز فوق در ص550، ابواب الاربعین فما فوقه، ح30؛ المیزان، علامه طباطبایی، ج20، ص134.

[26] احتجاج، مرحوم طبرسی، نشر مرتضی، مشهد، 1403ق، ج1، ص145. 134، فراز فوق در ص140؛ نور الثقلین، عروسی جویری، ج5، ص474، ح23؛ المیزان، علامه طباطبایی، ج20، ص134.

[27] الانسان / 5. 11.

[28] تفسیر نمونه، ناصر مکارم و جمعی از نویسندگان، ج25، ص349.